

A fauna en Cunqueiro. As aves¹

XESÚS DOMÍNGUEZ DONO
ANA FACHAL FRAGUELA

0. Introducción

Facer un estudio do léxico empregado por Cunqueiro, aínda que sexa dun campo tan específico coma este, é unha tarefa difícil de levar a cabo. A riqueza léxica da obra do escritor mindoniense é recoñecida por aqueles que fixeron algún estudio da súa produción literaria.

No que respecta á nomenclatura empregada por Cunqueiro para referirse ás aves, tamén veremos que é moi variada. Chega con botar unha ollada ós seus textos para ver que neles aparecen desde as aves máis próximas ó home, como as domésticas, ata as que poden resultar máis exóticas. Hai que sinalar que Cunqueiro non xoga só coas variantes dialectais, ademais enriquece a expresión con recursos como a metáfora, a comparación..., que xunto coa súa enorme imaxinación consegue que o vocábulo máis "normal", e coñecido por todos, adquira unhas especiais connotacións.

¹ As obras consultadas, coas abreviaturas correspondentes, son as seguintes:

Cantiga nova que se chama Riveira, Monterrey, Vigo, 1957. (CAN).

A cociña galega, Galaxia, Vigo, 1973. (COC).

As Crónicas do Sochantre, Galaxia, Vigo, 1956. (CRO).

Dona de corpo delgado, Galaxia, Vigo, 1980. (DON).

Escola de menciñeiros, Galaxia, Vigo, 1960. (ESC).

Os outros feirantes, Galaxia, Vigo, 1979. (FEL).

O incerto señor don Hamlet, Galaxia, Vigo, 1958. (HAM).

Herba aquí e acolá, Galaxia, Vigo, 1980. (HER).

Mar ao norde, Galaxia, Vigo, 1980. (MAR).

Merlín e familia e outras historias, Galaxia, Vigo, 1968. (MER).

A noite vai coma un río, Galaxia, Vigo, 1980. (NOI).

Palabras de vispera, Galaxia, Vigo, 1980. (PAL).

Poemas do si e non, Galaxia, Vigo, 1980. (POE).

Si o vello Sinbad volvese ás illas, Galaxia, Vigo, 1961. (SIN).

Tesouros novos e vellos, Galaxia, Vigo, 1964. (TES).

Xente de aquí e de acolá, Galaxia, Vigo, 1971. (XEN).

Imos ordenar este traballo seguindo como criterio a clasificación das aves en grupos con características comúns ou pola familia á que pertencen², pero non é un estudio sistemático. Analizaremos, en cada caso, o aspecto que nos pareza máis interesante, por exemplo, o uso de determinada variante dialectal ou a confusión que se produce cos nomes de diferentes especies, incluso nalgún caso podemos facer referencia a cuestións da morfoloxía ou costumes das aves, pero este traballo está centrado basicamente no aspecto semántico-estilístico.

1. Córvidos

É frecuente en Cunqueiro a identificación do "corvo" como o "alter ego" dunha persoa. Esta identificación corvo-persoa, perdura mesmo máis aló da morte; o corvo que en vida era amigo do capitán Combourg, e que foi enterrado con el, séguelo acompañando despois da morte: "*Entraba un outo esquelete, mui desenvolto de andar, arrastrando grande espada, e no lombo esquerdo traía pousado o esquelete dun paxaro.[...] O esquelete voador era, según adeprendeu o sochantre, un corvo mui amigo que tivera o capitán de Combourg, e cando mataron ó capitán en Chateau-Josselin, mataran tamén ó corvo i enterráranlo con il.*" (CRO 39).

Outras veces, é o home o que se reencarna, despois de morto, na figura dun corvo, para arranxar algún problema ou negocio que lle quedou pendente: "*Hai xente que dice que o corvo non era tal corvo, senón un tal Pousada, de Xeriz, prestamista.[...] o corvo branco viase acarón das casas dos que lle debían cartos a Pousada.*" (ESC 126). Neste caso o corvo conserva as principais características da persoa cando estaba viva: "*De corvo tateaba igoalito que de persoa!*" (XEN 67).

É en *Xente de aquí e de acolá*, onde aparece máis veces con este sentido sobrenatural, sobre o que o mesmo Cunqueiro fai comentario: "*Istas historias de corvos que falan, ou de xente que reaparez, vindo dende as chousas de outro mundo, en figura de corvo, debera poñelas como xuntas, pro van sementadas por este libro, aquí ou acolá.*" (XEN 66).

Con frecuencia atopamos corvos faladores, como "*O corvo Estanislao*" (FEI passim), ou cos que se pode falar "*Penedo falara unha vez cun corvo.*" (XEN 26), e mesmo nalgún caso poden aprender linguas como o seu amo; así, o bispo de Lamego, tiña "*un corvo que falaba latin*" (MER 137).

² Para a clasificación das aves seguimos a Penas Patiño, X.M., Pedreira López, C., Silvar, C., *Guía das aves de Galicia*, Bahía Edicións, A Coruña, 1991.

No *Merlín* aparece facendo función de mensaxeiro, concretamente, de mensaxeiro da morte: "*Decían que era viuda dun grande rei que morréu na guerra, e que tivo a noticia por un corvo cando estaba en Miranda probando un peite de ouro.*" (MER 19).

Así mesmo, é corvo sabio que dá consellos ós homes, xa sexa por ser encarnación dunha alma que advirte ós seus, como en "*Soleiro en figura de corvo*" (XEN passim), que aconsella á muller "*que non vendese unhas fincas que tiña por Castro*" (XEN 67); xa por ser un animal sabio, "*Eche un corvo ben listo ese corvo de Rúa!*" (XEN 27) que aconsella ós humanos: "*Non te fíes do teu abogado!, díxolle dende un chanto un corvo a Penedo,*" (XEN 26). Todas estas "córvidas" personificacións, son case que tenras e afectivas "*Elle un corvo mui humano!*" (XEN 28).

Á parte destes sentidos "humanizados", tamén aparece como ave preeira: "*No vado de Pratto Girgenti dous corvos comían na barriga dun suízo afogado.*" (CRO 110), habitante de terras ermas ou pouco fértiles, "*Entre illa e illa hai terras baixas, lamentas, revoadas dos patos bravos, e nalgunha, abrigada da nordesía, sementan os nativos un algo de centeo. Aquí voa o corvo*" (HAM 13).

No *Sinbad* atopámonos cunha referencia milenaria á ciencia dos augures: "*¡E pra iso tanto capar corvos e mirar os agoiros nos testes!*" (SIN 55).

Tamén da familia das **Corvidae** é a "pega", que como o corvo, é un paxaro considerado tradicionalmente de "mal agoiro". Cunqueiro só a cita en *Xente de aquí e de acolá* con características semellantes ás do corvo: "*Aínda que a pega fose a alma do Viudo de Corzán...*" (XEN 70). Tamén posúe atributos humanos, como a fala: "*...a pega falou: -Istes non che son tempos, Penediño!*" (XEN 70).

2. Rapaces

2.1. Rapaces diurnas

Dentro das aves de rapina, aparece unha vez na obra de Cunqueiro, o termo "peneireiro", "*unha fraga mesta, na que o lobo se escusa, e sober da que sempre voan aves de rapiña que no noso chamamos "peneireiros",*" (COC 132).

Trátase dunha voz de emprego non moi espallado, recollida maioritariamente na provincia de Lugo³. O propio Cunqueiro explica na

³ a) Otero, A., *Vocabulario de San Jorge de Piquín*, Verba, Anexo 8, Santiago, 1977, p. 179.

b) García, C., *Glosario de voces galegas de hoxe*, Verba, Anexo 27, Santiago, 1985, p. 544.

cita que o nome destas aves vén de como se moven no aire "*coma si unha moza invisible tivese nas mans un bortel, que é a ave.*" (COC 132). Con este termo Cunqueiro refírese ás aves de rapina en xeral, pero co nome de "peneireiro cincento" aparece na *Guía das aves*⁴ como un animal de rara presenza en Galicia. Estravís, no seu dicionario⁵, identifica esta voz co nome científico de **Falco Tinnúculus**, que se corresponde co de "lagarteiro peneireiro" na *Guía das aves*⁶, onde di que en Galicia é sedentario e común en todo o territorio.

A esta mesma familia pertence o "falcón", ave representativa da nobreza. Con este sentido é como aparece na maioría das veces, unha como símbolo heráldico "*...a súa casa e a miña pintan un falcón en gules.*" (CRO 46), outras, referido á ceterería, arte nobre por excelencia "*Nello foise, co falcón na luva*" (HER 148), que serve de conversa ós reis "*E despóis gostábame verme con el beira dun río, e falar de falcóns*" (PAL 333).

Ás veces tamén serve para resalta-las calidades reais, como cando Dona Inés fala dos pés do rei, dicindo que "*¡...parecen dous falcóns xemeos!*" (NOI 287); ó mesmo Hamlet se lle chama "*falcón que inda non probara a cachirula.*" (HAM 25), porque aínda non probara a vida amorosa⁷ debido á súa xuventude.

Da familia das **Accipitridae**, atopámonos con outras tres aves chamadas popularmente "de rapina".

A "aguia" só aparece tres veces, dúas como representación de San Xoán en *As Crónicas do Sochantre*, símbolo quizais apocalíptico, acorde co ambiente fantasmal e de ultratumba da obra: "*...brincóu á águia de [p]edra⁸ de San Xoán*" (CRO 75), "*Seguía dacabalo da águia de San Xoán*" (CRO 78).

O outro exemplo pertence ó *Merlín*, onde aparece como ave de ceterería: "*...águia encapirotada*" (MER 33), referíndose á carapucha que lles poñen na cabeza.

O miñato tamén o atopamos en Cunqueiro, aínda que emprega a voz castelá "milano". En *Os outros feirantes*, serve de disface para os sirios que queren saír do país sen pasaporte: "*...de milanos ou de boutres,*" (FEI 30).

⁴ Penas Patiño, X.M., *op.cit.* 1991, p. 74.

⁵ Estravís, J.A., *Diccionario da lingua galega*, Alhena Edic., Madrid, 1986, Vol. 3, p. 2010.

⁶ Penas Patiño, X.M., *op.cit.* 1991, p. 90.

⁷ García, C., *Contribución ó léxico de Álvaro Cunqueiro*, R.A.G., Seminario de Lexicografía, A Coruña, 1991, p. 40.

⁸ Erro da edición.

O "gavilán" -termo castelán empregado por Cunqueiro-, está asociado á nobreza, o mesmo que o falcón, aínda que se diferencian en que o gabián é símbolo da consumación do acceso ó poder de Hamlet: *"Agora sabes que eres en verdade o príncipe real, o nobre herdeiro de Dinamarca, o gavilán de Elsinor,..."* (HAM 29).

Por último, do grupo das rapaces diurnas quedáanos por falar do voitre, "boutre" en Cunqueiro. Unha vez serve como disfrace⁹, e outra aparece coa súa simboloxía tradicional de agoireiro da morte, que pulula por terras ermas na procura dunha prea para se alimentar: *"...e denantes de chegar ás hortas de Basora hai que pasar tres días de deserto e ollas voar as boutres."* (SIN 133).

2.2. Rapaces nocturnas

Meténdonos no mundo da noite, temos dúas aves moi representativas del: a "curuxa", da familia das **Tytonidae**, e o "moucho", das **Strigidae**. Ámbalas dúas son dos chamados tradicionalmente "paxaros da morte", anunciadoras dela e do fantasmagórico, tanto pola súa presenza como polo seu "canto".

Primeiro falaremos da "curuxa", que en Cunqueiro ten unha presenza nocturna e un tanto fantasmal *"...berradoras curuxas na noite,"* (HAM 21), *"¡Boas Noites!, decíanlle os fantasmas, que despertan cando canta a curuxa."* (HER 169). En *As Crónicas do Sochantré* aparece repetidas veces o canto da curuxa, dunha maneira case ritual, unido ó "3", número máxico: *"...no silencio da noite ouviuse tres veces a curuxa."* (CRO 35), *"E foi daquela cando se ouviu a curuxa tres veces."* (CRO 92)¹⁰. Outra vez vai unido o seu canto lúgubre ó non menos inquietante ouvear dos cans *"De cando en vez cantaba a curuxa i ouvíanse cás ó lonxe"* (CRO 41).

Por outro lado, en *Hamlet*, aparece con dous sentidos diferentes: primeiro lado, o de paxaro que aniña en lugares inhóspitos e deshabitados *"...Elsinor é somentes unha niñada de esperteiros e curuxas."* (HAM 15), e segundo como atributo de rancia nobreza e antigüidade *"Polo demáis Elsinor é unha torre real. Coroan as súas ameas pombas no día e berradoras curuxas na noite,..."* (HAM 21).

O "moucho", pola contra, deixa un pouco de lado a súa lenda agoireira, en favor da tradición popular que lle adxudica unha "personalidade" parva e inocente, sendo fácil de enganar: *"O bolimarte [...] Pon un ovo cada sete anos, e percisamente no niño do moucho; os*

⁹ Cfr. "milano" (FEI 30).

¹⁰ Como di Eladio Rodríguez (*op.cit.* 1980, p. 698), "...creyéndose supersticiosamente que [...] su lúgubre graznido es anunciador de la muerte cuando lo lanza sobre una casa o cerca de ella."

ovos do moucho son brancos i o do bolimarte mouro, pro o moucho non se decata." (ESC 118-119). Aparece tamén como un paxaro en permanente asombro, dada a súa actitude expectante e inqueda, amosada nos seus costumes e luminosos ollos, que serven como comparación para as pequenas luces que se acenden polas noites en Belvís "*coma o ollo dun moucho*" (MER 13).

3. Paxaros e semellantes

A bubela (**Upupa epops**) -Cunqueiro usa a forma "abubela"-, paxaro da primavera, aparece nun medio bucólico e agradable "*...perto del estaba o seu cabalo/ pastando nun prado de grilos e abubelas*" (HER 147), reflectíndose o seu canto onomatopéico xunto cun dato moi exacto sobre as súas preferencias alimenticias: "*...paraíso de abubela que berra up!, up!, feliz nos abriles e xantando os primeiros grilos...*" (XEN 27).

A andoriña (da familia das **Hirundinae**) -"anduriña" en Cunqueiro-, paxaro anunciador da primavera, ten connotacións positivas en toda a produción cunqueiriana, símbolo de pureza e inocencia "*I ela é pura coma unha anduriña que aínda non saíra ao áer de fora do niño*" (NOI 266). Noutros casos representa a súa característica de ave migratoria e viaxeira "*coma unha bandada de anduriñas que voa ao sul en outono,*" (MER 38), "*...as anduriñas que retornan...*" (HER 178).

Dentro da familia das **Alaudidae** aparecen tres paxaros entre os que é frecuente a confusión, dado que as diferencias entre eles polos seus trazos morfolóxicos son difíciles de establecer a simple vista, e require un gran coñecemento da materia. É por iso normal, que a nivel popular se utilicen os seus nomes indistintamente para designar diferentes especies, un é a "cotovía". A referencia ó paxaro como tal só a temos en *Hamlet*, nun diálogo que o protagonista ten con Ofelia, á que chama "*¡...cotovía, axóuxere!*" (HAM 57), podendo ser un símil coa fragilidade que representan este tipo de paxaros pequenos. É significativo que logo, no *Sinbad*, aparece dando nome a unhas illas fantásticas, "*as illas Cotovías*", nalgúns casos parece que pode ser porque nelas hai moitos destes paxaros, pero o seu nome semella ser elixido pola súa sonoridade evocativa. Ademais, a partir de "cotovías" inventa o xentilicio "*cotoviáns*" (SIN 16).

Os outros dous paxaros ós que nos referíamos son a calandra e a laverca. A "calandra" ten as mesmas connotacións de tenrura e fragilidade cá "cotovía", "*Ao erguerse, Bran veu unha calandra/ abaneando unha ponliña,...*" (HER 137). A laverca -que Cunqueiro escribe "laberca"-, aparece citada nunha simple enumeración de paxaros, dándolle colorismo á narración: "*...e veñen por naciós de labercas, oureoles,...*" (SIM 16). Tamén emprega Cunqueiro o termo "alaudas" para referirse

xenericamente a este tipo de paxaros: *"Adormece ao meu carón, namentras quebra o día/ baixo un teito de alaudas, tímidas cantadoras"* (DON 116).

O "cuco" está citado sempre en relación ó seu canto característico, incluso Cunqueiro especifica a peculiaridade da súa "fala", dicindo: *"-aquí do cuco non se dice que canta, senón que cuca ou que fala-"* (ESC 113), e o mesmo que coa "abubela", reproduce a súa onomatopea, aínda que nos sorprende cun toque de humor ó dicir que *"decía cu-cóo, cu-cóo, pro en francés."* (XEN 122). Este paxaro da familia das **Cuculidae**, ave estival onde as haxa, está considerada como anunciadora do verán, e así o podemos atopar en varios lugares da produción de Cunqueiro: *"A lamprea millor é a que sube nos meses invernaís, [...] ou esixe o saber popular que a lamprea se xante "denantes de que esté cucada", é decir, de que escoite cantar o cuco..."* (COC 95), *"Cando se escoita falar ó cuco en abril ou maio..."* (ESC 113).

Tamén do saber popular é a coñecida "lacazanería" do cuco, que o leva a poñer-las seus ovos nos niños doutros paxaros para que estes llos choquen. Pero Cunqueiro converte o burlador en burlado, gracias a un paxaro fantástico, o "tordavisco": *"É o máis listo de tódolos paxaros: tan así que cando o cuco se ergue, pólas mañanciñas de cedo, vai o tordavisco e métese na súa cama, i aproveita que a deixou quente o cuco"* (ESC 117).

Pero onde máis se nota a simboloxía do cuco como paxaro festeiro e primaveral, anunciador do rexurdir da vida, da ledicia da primavera, é en *Cantiga nova*, onde lle serve de motivo para todo un poema (CAN, poema 3).

Xa metidos no mundo das aves cantoras, atopámonos co "malvís", variedade de tordo (**Turdus iliacus**), moi apreciado polo seu canto, do que dá fe a lenda do abade do mosteiro de Ribas de Sil, que quedou durante douscentos anos escoitándoo cantar, pensando que só pasaran dúas horas¹¹. *"Por toda parte nacían herbiñas, i ó mencer ouvíanse nos xardís os malvíses que seguían viaxe"* (SIN 109), *"Tiña arte pra imitar o melro e o malvís..."* (CRO 44).

Tamén da familia das **Turdidae** é o "merlo", paxaro cun canto agradable co que namora á femia e de aí a comparación: *"estampa de melro debía de facer eu, tal cando o paxaro namora á melra co adubío do seu canto..."* (MER 108). En varios casos aparece esta acción do "... melro que canta seu vagar na roseira." (DON 130), *"...do ledo cantar do melro é o que resta."* (HER 171), *"¿Queres deixarnos ouvir os melros que traes na gaiola da túa boca?"* (HAM 34). Pero ó mesmo tempo que

¹¹ Rodríguez González, E., *op.cit.* 1980, vol. II, p. 572.

paxaro cantor, Cunqueiro convérteo en "paxaro escoita", "*que son uns melros de por alá que repiten tódolo que escoitan,...*" (SIN 49).

Cunqueiro emprega a variante metatizada "merlo", fronte á forma propia da fala mindoniense 'merlo'¹², da que tamén hai algún exemplo "...e o merlo mesmo do seu nome." (FEI 74), sobre todo cando a usa como antropónimo: "*Alberte Merlo*" (FEI passim), "*Merlo de Lousadela*" (XEN passim).

O merlo e o "tordo" aparecen tamén como prato culinario, "*morreu denantes de recibir as menores dunha indixestión de merlos encebolados.*" (MER 138), "*O galego non é gran comedor de paxaros, [...] pro unha encebolada de tordos ten o seu mérito.*" (COC 129).

Cantores por excelencia son o "xílgaro" (**Carduelis carduelis**) e o "reiseñor" (**Luscinia megarhynchos**), e como tal aparecen: "*escóitase á mañanciña o doce son, un xílgaro trinador.*" (TES 86), "*Quita a pucha, amigo,/ que xa o reiseñor/ vai cantando no bosque...*" (CAN 55), "*Escóitase vir dos choupos a tonada do reiseñor.*" (PAL 324). É o reiseñor símbolo do amor e da súa melancolía "*Teño que falarche de amor, preguntarche si recibiche o reiseñor que sabía chorar.*" (NOI 299), "*Hai paxaros dos que adeprender as verbas feiticeiras. URRACA.-¡O reiseñor!*" (PAL 324), "*Amiga, meu corazón que pide rosas,/ laranxas pide i é isolado reiseñor,...*" (HAM 36).

A este tipo de paxaros apreciados polo seu canto, pertence o "oureol" (**Oriolus oriolus**), do que di (xunto con outros paxaros), que "*os que asubían fano perfumado.*" (SIN 16). A variante léxica que emprega non é a máis estendida na súa zona, que é "ouriol"¹³. Tamén témo-lo "pimpín", da familia das **Fringillidae**, o "ferreiro", das **Paridae**, e o "canario", citados brevemente en *Xente de aquí e de acolá*.

Outra ave que aparece é o picapeixe, aínda que Cunqueiro emprega a forma castelá "martín pescador", "*...i un martín pescador pousado entre as doces mazás do seu peito.*" (MER 91).

4. Aves cinexéticas de terra

Se algún paxaro representa o amor, en especial o amor fiel, é a "rula" (**Streptopelia turtur**), que se emprega agarimosamente para designar á muller amada "*Ofelia, dis, e unha sorriso alerta a túa memoria/ e os ollos teus, rula, nena e soave terciopelo.*" (HER 173), "*¡Nin-guén che mata os amores, miña rula!*" (NOI 309), intensificándose este apelativo co emprego do diminutivo "*¡Miráronte por min, ruliña!*" (NOI 287).

¹² García, C., *op.cit.* 1985, p. 471.

¹³ García, C., *op.cit.* 1985, p. 511.

Segundo Eladio Rodríguez¹⁴, o seu nome provén da onomatopea do seu canto, monótono e melancólico, que se acostuma oír nas mañanciñas do verán, "*íbame a pasar o máis dos días á selva de Auremer, a ouvir pola mañanciña a rula...*" (CRO 46), "*Nello foise, co falcón na luva,/ sin agardar a que cantase a rula.*" (HER 148).

A simboloxía do canto da rula asociado ó amor está moi arraigada na tradición popular, como se recolle na cantiga: "Canta rula, canta rula,/ canta rula na raiola;/ canta rula, canta rula,/ que o teu cantar enamora."¹⁵

A tenrura que representa vese en *A noite vai coma un río*, "*¿Ónde collín estas verbas que vou verquendo, faiscas, sabrosura somnífera, plumón de rula,...?*" (NOI 290), o mesmo que a bondade e a obediencia en *Hamlet* "*E ti, Colombina, eres mui fermosa, un axóuxere dos prados, unha rula que ven a man*" (HAM 69).

Cómpre falar do paspallás, aínda que Cunqueiro emprega a variante "pazpallar", documentada na maior parte da provincia de Lugo¹⁶, fronte á máis estendida 'paspallás', da que temos moitas variantes en Galicia: cascallás, pantallás, parpallás, pazpallaz, etc.¹⁷. Só se recolle unha vez nunha enumeración: "*...ausentes todos os paxaros que imitaba, fereiros, pimpíns, os pazpallares,...*" (XEN 74)

Un dos paxaros que máis aparece é a "perdiz"¹⁸, e na maioría dos casos en *A cocíña galega*, dado o apreciado da súa carne coa que se poden preparar numerosas receitas: "*No século pasado chegaron a Galicia moitas recetas no que toca á perdiz [...]: perdices albardadas, trufadas, con repolo e ostras,...*" (COC 123), "*...iremos a papar unhas perdices con salsa de loureiro...*" (CRO 82). Directamente relacionado coa gastronomía está o mundo da caza, que se atopa varias veces: "*Ferrallo tivera un can de perdices,...*" (ESC 135), "*parando unhas perdices nas brañas de Prior.*" (XEN 36).

Tampouco escapa este paxaro á fantasía creadora de Cunqueiro, e así nos atopamos con perdices que falan "*...Paulino escoitou que lle falaban dende detrás dunha pena. Era unha perdiz.*" (FEI 111), "*O que preocupaba a Paulino, [...] era si en verdade as perdices falaban, e en cáal idioma.*" (FEI 112); incluso no *Sinbad* aparece unha obra de teatro chinés chamada "*A dama que enganada por un demo elegante quixo mercarlle ó vento a perdiz que falaba*" (SIN 163), onde "*...a perdiz é le-*

¹⁴ Rodríguez González, E., *op.cit.* 1980, p. 300; et *Gran Enciclopedia Gallega*, Vol. 27, p. 136.

¹⁵ Rico Vereá, M., *Cancioneiro popular das terras de Tamarela*, Galaxia, Vigo, 1989. p. 54.

¹⁶ García, C., *op.cit.* 1985, p. 530.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ Documentada en sesenta e unha ocasións.

trada." (SIN 167), e serve de gardiá, "*¡A faladora perdiz gardará o leito nupcial!*" (SIN 168).

Moi apreciada, pero escasa é a "pita do monte" (**Tetrao urogallus**), que tamén aparece como "urogalo", aínda que este termo é unha adaptación do castelán: "*Ainda nos montes de Cervantes se pode cazar a "pita do monte", o urogalo,...*" (COC 121). Atópámola exclusivamente en *A cociña galega*, onde é clasificada xunto co corzo, como "*as dúas grandes pezas venatorias*" (COC 128) de Galicia.

O "faisán" aparece no *Merlín* e no *Sinbad*, facendo referencia á súa vistosa plumaxe "*coa pucha nova cunha pruma de faisán no corno,...*" (MER 43), cunha "exótica" funcionalidade "*e púxose na boca un mondadentes de cañota de pruma de faisán*" (SIN 134), e como non, no aspecto gastronómico "*Eu sempre lle levo algún galano ó mar, xa seña froita, ou unha pamela de palla briza, ou a peituga dun faisán,...*" (SIN 162).

A "pomba", desde sempre é un dos símbolos da pureza e da inocencia, así tamén como do amor¹⁹. Cunqueiro utilízaa en moitos casos para referirse á muller "*...tómame pola súa Ana Eloísa, [...], e percúrame a mancha na orella pra asegurarse de que son a súa pomba querida,...*" (CRO 48), "*Non quería asustarte. Inocente pomba...*" (HAM 85), "*...a miña pomba soio entende de amor.*" (NOI 265); tamén témo-lo diminutivo afectivo "*E non son ciumes, Ofelia, pombiña,...*" (HAM 36).

Non podía faltar coa pomba o que ocorre con outras aves xa mencionadas²⁰, pois é o disfrace co que teñen presa á filla de "*Doña Carolina*", que "*vive nunha gaiola de prata, disfrazada de pomba colipava,...*" (MER 102), referíndose ás pombas cun rabo moi ancho²¹.

No que se refire ó aspecto culinario, fala dos "*pombos e torcaces*" (COC 129), (ESC 154), (SIN 35), que son os nomes que se lle dá á **Columba palumbus**, fronte á pomba brava (**Columba livia**), e a doméstica.

Nalgún caso emprégase en plural para referirse metafórica ou comparativamente ós ombros ou ás mans do ser amado: "*Suavizaréiche as mans con secante de lirio e con país tostado de Venecia. [...] E naide chas ferirá nunca, as túas pombas xemeas.*" (NOI 278), "*Os teus brancos fros voarían coma pombas no serán...*" (DON 129).

No *Sinbad* chámalle ó amor "*...pombo que cando lle apetez ven il á mán,...*" (SIN 35). Tampouco falta un exemplo das pombas como elemento decorativo²² nuns capiteis da igrexa de Seixo onde "*uns monxes de*

¹⁹ Cfr. "rula".

²⁰ Cfr. "corvo", "milano" e "boutre".

²¹ García, C., *op.cit.* 1991, p. 53.

²² No diccionario de Eladio Rodríguez (*op.cit.* 1980, p. 165), dísenos que aparecen decorando habitualmente os extremos dos tellados, hórreos e chemineas.

cara redonda teñen nas mans unhas pombas de longo pescozo." (XEN 139), sendo na iconografía cristiá símbolo do Espírito Santo.

Polo visto ata agora, é a pomba un paxaro con connotacións positivas, e a este respecto, é significativa a oposición que se establece en *Hamlet* entre a "pomba" e a "curuxa", unha símbolo da luz e do día, outra da noite "*...Elsinor é unha nobre torre real. Coroan as súas ameas pombas no día e berradoras curuxas na noite,...*" (HAM 21).

Tamén menciona a súa cría, o pombiño, que aparece como "pichón", termo castelán; sempre cun sentido gastronómico: "*caldo de pichón*", "*un pichonciño ben asado*" (COC 115), "*pichón con mel*" (SIN 37).

5. Limícolas

Da familia das **Scolopacidae** temos, maioritariamente en *A cociña galega*, a "arcea", a "becacina" e a "auganeta", "*Esto que vale para a perdiz, val tamén para a arcea e para a auganeta, a becacina.*" (COC 122). O problema está en identifica-la "auganeta", que na cita dada é a "becacina", que é unha das aves coa que a identifica Estravís²³, aínda que recolle a forma "auganeta", tamén recollida por Carré²⁴, o mesmo que Franco Grande²⁵. O que ocorre, é que en Galicia documéntanse cinco aves diferentes co nome de "becacina"²⁶.

6. Anátidas

Tamén en *A cociña galega*, aparece a "barnacla", "*o canto dunha bandada de barnaclas,...*" (COC 72), da que se dá o seu nome científico e se identifica cun tipo de ganso: "*...da súa unlla nacían uns gansos, o "bantra leupcosis", a "barnacla caribranca"*" (COC 72); Penas Patiño, propón como nome galego desta ave o de "ganso sangano".

Varias veces temos recollido o "pato", tanto o doméstico "*patos de granxa*" (COC 114), como os salvaxes "*patos bravos*" (HAM 13), facendo mención ó pato real ou "azulón" (**Anas platyrhynchos**), "*El Rei, teu prometido esposo, está cazando patos azulós.*" (HAM 73). Aparece tamén

²³ Estravís, J.A., *op.cit.* 1986, Vol. I, p. 104.

²⁴ Carré Alvarelos, L., *Diccionario Galego-Castelán*, 4ª edic., Edit. Moret, A Coruña, 1972, p. 34.

²⁵ Franco Grande, *Diccionario Galego-Castelán*, Galaxia, Vigo, 1968, p. 57.

²⁶ **Lymnocyptes minimus** (b. xorda), **Gallinago gallinago** (b. cabra), **Gallinago media** (b. real), **Limnodromus griseus** (b. cincenta), **Limnodromus scolopaceus** (b. escolopácea). Penas Patiño, X.M., *op.cit.* p. 134-136.

a outra voz común en galego para esta especie, "parrulo": "*Nos ríos hai patos, que en moitas partes chaman parrulos,...*" (COC 114).

7. Aves mariñas

Dentro deste apartado témo-la "gueivota", sempre en relación co seu medio, o mar: "*As gueivotas fuxiron da praia...*" (HAM 36), "*Sob de tí voan: craras,/ navegantes,/ tibias./ Catro, cinco, seis. Gueivotas.*" (MAR 19), etc. Esta é unha das variantes do termo 'gavota', que se atopa en Galicia, xunto con "gaviota" e "gavota"²⁷. A outra ave que aparece é o "cormorán", "*...i olla pasar os cormoráns dende as penas...*" (SIN 107), que é voz castelá, correspondente en galego ó 'corvo mariño'.

8. Aves exóticas

Entre as aves exóticas destaca o "pavo real" (**Pavo cristatus**), recollido no *Sinbad* como cebo para engana-los condenados a morte: "*...decíalle que se debruzase a unha fiestra pra que vise o pavo real [...], i o outro a testa ben fora, [...] e nisto caíalle unha broxada súpeta no pescozo.*" (SIN 50).

O pavo tamén aparece como receita exótica nesta mesma obra "*...fuciño de elefante mechado, ou sopa de neve con marzoa de pavo,...*" (SIN 60), o mesmo que en *Crónicas*, pero nestes casos xa se refire ó pavo común (**Meleagris gallopavo**): "*¡Ha de haber pavos recheos...!*" (CRO 86).

De exotismo evidente é o "loro", sempre asociado á súa "facultade para a fala": "*Un da familia dos das Esmelgas, que andivo polo Brasil, trouxo un loro, [...]. Era o lorito un grande falador en portugués,...*" (FEI 108), "*pasóuse toda a vida co devezado de ter un loro falador.*" (XEN 119).

Emprega Cunqueiro unha voz americana para designar unha especie de papagaio: "guaro", "*...o paxaro que en Cuba chaman, en Camagüey, guaro tentador.*" (ESC 85). En *Xente de aquí e de acolá*, aparece a "cacatúa" xunto co "papagaio"²⁸ nunha enumeración: "*En Lugo déronlle a dirección dunha casa de Barcelona, que mandaba de porta a porta losos, cacatúas, papagaios, e toda clase de aves,...*" (XEN 119).

²⁷ García, C., *op.cit.* 1985, p. 385.

²⁸ No *Sinbad*, aparece varias veces a voz "papagaio", pero sempre como "peixe-papagaio".

En *A noite vai coma un río*, atopámo-lo "colibrí" en catro ocasións, "*Nunca vin un colibrí. [...] O colibrí desta banda é escarlata,...*" (NOI 285).

Tamén podemos citar entre os exóticos, o "cisne", que aparece coa variante "ciño": "*Púxolle letra á Pavana dos ciños...*" (MER 148); "*...Colo de Cisne, envellecemos xuntos...*" (HER 157), sendo neste último exemplo, reflexo de elegancia e beleza.

9. Aves domésticas

Dentro deste pequeno mundo témo-lo "capón", mencionado en especial con relación á cociña, por medio de receitas "*...capón asado ao espeto...*", "*...capón recheo...*", (COC 118), sen esquece-la sonda dos capóns de Vilalba "*Eu vou todos os anos de Deus a Villalba, [...] á feira dos capóns.*" (COC 119), "*Si este ano volvo á feira dos capós a Villalba,...*" (XEN 157). Úsao, tamén, como comparación para o home que non pode ter fillos, "*...que il non fora tan capón como a muller dixera,...*" (CRO 60).

O galo é deses animais que avisan da hora, aves que espertan co seu canto ás xentes para comeza-lo día "*¡Xa é día! ¡Cantan galos!*" (NOI 261), "*No bico do galo a i-alba,...*" (DON 131); ademais, atribúeselle ó seu canto, facultades para axudar a atopar tesouros: "*Son varias as historias nas que os homes atopan tesouros axudados por animás, especialmente por galos e ratos. O canto do galo, [...] mata ó basilisco, que é un gardador de ouro,...*" (TES 77). Tamén a súa crista ten poderes máxicos, pois mesturándoa cos ovos da "*cobra Smaris*", produce unha esencia que "*aos que dela beban faralles medrar,...*" (MER 104).

En *Os outros feirantes*, aparece o galo como animal de compañía, case que amigo de "Peleteiro": "*...o galo seguía a todas partes. [...] subíase aos seus xoanllos, [...] Nos longos paseos vespertinos, Peleteiro e o galo camiñaban par a par.*" (FEI 78).

Así mesmo, pódese atopar un reflexo da simboloxía popular do galo como animal fahendoso e orgulloso "*...un galiño xa moi posto, a crista mui roxa,...*" (FEI 78); "*Os homes sonche todos galos ao menos na fala.*" (NOI 266).

Habendo galo, tiña que haber "galiña", podendo ser de varios tipos: "*galiña do pESCOZO pelado*" (ESC 139), "*galiña voandeira, desas que non queren niño, e poñen onde lles cadra.*" (FEI 145), "*galiña branca e unha galiña moura*" (XEN 54), "*mercóu na feira de Meira un par de galiñas, unha negra castelá...*" (ESC 138). Tampouco podían falta-las receitas de cociña, tan habituais: "*Un bon cocido leva moitas cousas: [...], e leva galiña,...*" (COC 40), "*Moito de Lugo eran as peitugas de*

galiña,..." (COC 114), "perguntando por unha boa cea había ovella con fideo i albondiguiñas de galiña..." (SIN 134), etc.

Con respecto a esta ave de curral, é curioso resalta-la identidade de dous fragmentos de textos diferentes, onde a galiña serve de cebo tentador para atrae-lo "golpe": "*O golpe non quixo subir á Arca. Decíanlle dende ela: ¡Vente, hom, que hai galiña drento!, pro o golpe non iba.*" (ESC 149), "*Parece ser que pra animalo a subir á arca, o propio Noé saía[...]* ao balcón da arca, e berráballe ao golpe: *¡Vente, amigo, que hai galiña dentro! Pro o golpe decía que non,..."*" (FEI 137).

Non falta, tampouco, unha referencia ós "meigallos" que afectan á posta dos ovos das galiñas: "*Si unha galiña está nun camiño á esquerda, e pasa un crego á dreita, a galiña deixa de poñer ovos. Hai que levarlla a outro crego pra que lle diga algo.*" (ESC 112).

Por último dicir que atopamos dous exemplos de "pita" como sinónimo de galiña "*¿I el que se lle dice á pita?"*" (ESC 113), "*...unhas falas como cacarexos de pita.*"(MER 99), aínda que o normal na área mindoniense é a oposición galiña-pita, sendo a pita a "galiña nova"²⁹.

²⁹ Fernández Rei, F., "Anotacións ó léxico de Cunqueiro", in *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro*, Universidade de Santiago, 1982, p. 343.